

Stručni članak

Primljeno 16. 4. 2021, prihvaćeno za objavljivanje 31. 5. 2021.

Prof. dr. sc. Dževad Šošić

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

dzevdo69@gmail.com

PRISTUP KIRA'ETIMA U TEFSIRU IBN KESĪRA

Sažetak

Ovaj rad tretira Ibn Kesīrov pristup kira'etima u djelu Tafsīr al-Qur'an al-'Azīm. U uvodnom dijelu rada, pored autorove biografije, istaknut je naučni značaj Tefsīra Ibn Kesīra, pozicija koju uživa među klasičnim tefsirskim ostvarenjima, kao i njegova prisutnost u domaćoj tradiciji tumačenja Kur'ana. U glavnom dijelu rada izložen je Ibn Kesirov koncept evidentiranja kira'eta, pojašnjeni su razlozi njihovog citiranja, kao i termini koji su korišteni prilikom klasifikacije kira'eta, prezentirani su njegovi kritički stavovi spram određenih kira'etskih formi, rasvijetljen je autorov koncept pravopisnog i značenjskog razgraničavanja kira'eta, zatim je ukazano na identificiranje kira'etskih predaja s obzirom na imena autoriteta koji su ih popularizirali, počevši od vremena ashaba pa sve do nastanka prvih pisanih djela iz te oblasti.

Ključne riječi: Kur'an, tefsīr, kira'eti, tumačenje, Ibn Kesīr, imami, ravije, mushaf.

Uvod

Ibn Kesīrovo djelo *Tafsīr al-Qur'an al-'Azīm* smatra se jednim od najcjeljenijih klasičnih komentara Kur'ana. Islamski učenjaci i istraživači koji su se bavili tefsirskim naukama pridavali su spomenutom djelu veliki značaj i posvećivali naročitu pažnju. *Tefsīr Ibn Kesīra*¹ bio je predmet različitih naučnih pristupa, propitivanja, analiza i kritičkih osvrtā. Neki su se bavili njegovim tefsirskim diskursom i metodološkim konceptom², neki

---

¹ *Tefsīr Ibn Kesīra* naziv je koji se često upotrebljava u islamskoj literaturi umjesto originalnog naslova *Tafsīr al-Qur'an al-'Azīm*.

² Vidjeti: *Manhağ Ibn Kaṭīr fi at-Tafsīr* autora Sulaymāna al-Lāḥima.

su se posvetili identifikaciji, provjeri i obradi njegovih izvora³, neki su radili na skraćivanju originalne verzije kako bi sadržaj bio prijemčiviji široj čitalačkoj publici⁴, dok su neki razviđali Ibn Kesīrove kritičke stavove kada su u pitanju tumačenja njegovih prethodnika⁵.

Ovaj rad je imao za cilj da prezentira tefsirsku poziciju *kira'eta* u Ibn Kesīrovim komentarima Kur'ana, što je, koliko mi je poznato, prvo istraživanje tog aspekta *Tefsīra Ibn Kesīra* na našim prostorima. Također, željelo se ukazati na ulogu komentatora Kur'ana na koje se Ibn Kesīr često referira, poput Aṭ-Ṭabariya, Az-Zamaḥšarija, Abu Ḥayyana, Al-Qurṭubija i dr., u evidentiranju, prenošenju i jezičkim analizama *kira'eta* te istaknuti važnost *kira'eta* u kontekstu svestranijeg razumijevanja kur'anskog teksta. Rad dobija još veći značaj ako se ima u vidu da je *Tefsīr Ibn Kesīra* odavno prisutan u domaćoj tradiciji tumačenja Kur'ana i da je početkom ovog stoljeća, zahvaljujući entuzijazmu naših intelektualaca, njegova skraćena verzija⁶ prevedena na bosanski jezik.

Biografija Ibn Kesīra

On je čuveni imam, historičar, pravnik i mufessir, 'Imāduddīn Abul-Fidā' 'Isma'īl 'Umar b. Kaṭīr al-Quraši ad-Dimašqi, aš-Šāfi'i, porijeklom iz Bušre, odrastao i obrazovanje stekao u Damasku. Pripadao je šafijskom selefijskom mezhebu i pravcu (aḍ-Ḍahabī, 1377. h.g.: 4/1508).

Rođen je u selu Madždal nedaleko od Bušre, istočno od Damaska, 701. h.g. Odrastao je u porodici koju su krasile islamske vrijednosti i ljubav prema nauci. Naučio je Kur'an napamet u ranoj

³ Vidjeti: *Mawārid al-Ḥāfiẓ Ibn Kaṭīr fī tafsīrih* autora Su'ūda al-Funeysāna.

⁴ Vidjeti: *'Umdat al-tafsīr* autora Aḥmada Šākira, *Taysīr al-'aliyy al-qadīr li li-ḥtišār tafsīr Ibn Kaṭīr* autora Maḥammada Nasība ar-Rifā'iyā i dr.

⁵ Vidjeti: *Ta'aqqubāt al-ḥāfiẓ Ibn Kaṭīr 'alā al-mufasssīrīn* čiji je autor Abū 'Ubayda al-Ḥāḡḡ.

⁶ Skraćeno izdanje *Tefsīra Ibn Kesīra* pod naslovom *Taysīr al-'aliyy al-qadīr li li-ḥtišār tafsīr Ibn Kaṭīr* priredio je Maḥammad Nasīb ar-Rifā'ī, a preveli su ga sa arapskog na bosanski jezik: dr. Ismet Kasumović, Muhamed Mehanović, mr. Musa Mu'tasim, dr. Senahid Halilović, Samija Halilović, Fatih Farhat i Jasmin Mešić. Prijevod je publicirao Visoki saudijski komitet za pomoć BiH i Kulturni centar „Kralj Fahd“ u Sarajevu, 2002. god.

mladosti, kada mu je bilo samo deset godina (Ibn Kesīr, *Al-Bidāya*, bez. god. izdanja: 14/312). Godine 706. po H. prelazi u Damask gdje sluša predavanja najpoznatijeg muhaddisa iz Šāma Bahā'uddīna al-Qāsima b. 'Asākira (umro 723. h.g.), zatim predavanja Ishāqa b. Yaḥyā al-'Amīdija (umro 725. h.g.) i šejhul-islama Taqiyyuddīna Aḥmada b. Taymiyya (umro 728. h.g.). Fikh je učio pred šejhom Burhānuddīnom Ibrāhīmom b. 'Abdurrahmānom al-Fazārijem (umro 729. h.g.), zatim pred Aḥmadom b. Abi Ṭālibom, poznatijim kao Ibnuš-Šaḥna (umro 730. h.g.) te 'Isāom b. al-Muṭ'imom i Muḥammadom b. Zarādom. Družio se i sa šejhom Ğamālom Yūsufom b. az-Zakkijem al-Mizzijem, autorom čuvenog djela „*Tahdīb-ul-kamāl*“ (umro 724. h.g.). Mnogo se okoristio njegovim znanjem, a oženio se i njegovom kćerkom. Učitelji su mu bili, također, šejh Abu Abdullah Muḥammad b. Aḥmad ad-Ḍahabi (umro 748. h.g.) i šejh Šamsuddīn Muḥammad b. Qayyim al-Ġawziyya (umro 751. h.g.). Stekao je idžāze (tradicionalne diplome sa *senedom*) kod sljedećih alima iz Egipta: Abul-Fatḥa ad-Dabbūsija, 'Aliyya b. 'Umara al-Wānija, Yūsufa al-Ḥatanija, Abu Musāa al-Qirāfija, Al-Ḥusaynija i dr. (Ibn Kesīr, 1999: 1/13-14)

Najpoznatiji Ibn Kesīrovi učenici su bili: šejh Badruddīn Mḥammad b. Abdullāh az-Zarkaši (umro 794. h.g.), hafiz Zaynuddīn Abdurrahīm b. al-Ḥusayn al-'Irāqi (umro 806. h.g.), hafiz Aḥmad b. 'Alā'uddīn b. Ḥaġġi ad-Dimašqi (umro 818. h.g.), Muḥammad b. Muḥammad b. al-Ġazari al-Muqri' (umro 833. h.g.). (Ibn Kesīr, 1999: 1/14-15)

Mnogi islamski učenjaci su izrekli pohvale o Ibn Kesīru, pogotovo njegovi savremenici koji su ga poznavali i s njim dijelili životne trenutke. Ibn Ḥaġar u svome djelu *Addurarul-kāmina fī a'yānil-mi'ati at-tāmina* kaže: „Bavio se hadiskom naukom, sakupio tefsir, i počeo pisati veliko djelo u fikhu, ali ga nije dovršio. Sakupio je historijsko djelo koje je nazvao *Al-Bidāya wan-nihāya*, napisao biografiju najznačajnijih šafija, pojasnio stepene hadisa spomenutih u fikhskom djelu šafijskog mezheba *At-Tanbih i Muḥtašarul-Hāġib* i započeo komentar *Al-Buḥārīja*. Družio se Al-Mizzijem pred kojim je pročitao *Tahdīb-ul-kamāl* te se oženio njegovom kćerkom. Učio je i pred Ibn Taymijjom, neuobičajeno ga

volio i cijenio pa je zbog toga doživio mnogo neprijatnosti⁷. Imao je izrazito jako pamćenje i volio se na lijep način šaliti. Njegova su djela, još za njegova života, bila čuvena diljem islamskoga svijeta, a poslije njegove smrti mnogi su se okoristili njima.” (Ibn Ḥağar, bez god, izdanja: 1/374)

A čuveni alim i hafiz hadisa Šamsuddin Muḥammad b. Aḥmad ad-Dahabi u svom djelu *al-Mu‘džemul-muḥtaşş* napisao je sljedeće: "On je bio imam, muftija, vrsni muhaddis, vješti fakih, mufessir koji izvanredno poznaje tefsire i iz njih prenosi, ima dosta korisnih djela koje je napisao. Preselio je na bolji svijet u ša’banu 774. h.g. i bio je već oslijepio u poznim godinama svog života.” (Ad-Dahabi, *Mu‘ğam*, 1048. h.g.: 74-75)

Ibn Kesīr je bio je izuzetan erudita, alim i naučni pregalac. Napisao je djela iz brojnih naučnih oblasti, tefsīra, ‘ulūmul-Qur’āna, hadisa, historije islama, fikha itd. Od štampanih djela izdvajamo sljedeća: *Tafsīr al-Qur’ān al-‘Azīm*⁸, *Faḍā’il al-Qur’ān*, *‘Iḥtişār ‘ulūm al-ḥadīṭ*, *Musnad aš-şayḥayni*, *Ṭabaqāt aš-şāfi‘iyya*, *al-Fuṣūl fī sīra ar-Rasūl (s.a.v.s.)*, *Al-Bidāya wa an-nihāya* i dr.

Ibn Kesīrov pristup kira’etima

U ovom dijelu rada osvrnut ćemo se na sljedeće teme: 1) razlozi koji su ponukali Ibn Kesīra da citira *kira’ete*, 2) terminologija koju upotrebljava prilikom navođenja *kira’eta*, 3) karakteristike citiranih *kira’eta*, 4) prezentacija sličnih *kira’eta* iz različitih sura, 5) *kira’eti* kao tefsirske interpolacije, 6) *kira’eti* koji se pripisuju ashabima ili tabi’inima, 7) predajni lanci (*isnādi*), 8) kritička ocjena kira’etskih predaja i 9) načini preciziranja kira’etskih formi.

⁷ Budući da je Ibn Taymiyya imao dosta protivnika među ulemom svoga vremena zbog selefijskih mišljenja i stavova, bio je verbalno i fizički napadan, što se reflektiralo i na odnos tamošnje sredine prema Ibn Kesīru, njegovom učeniku.

⁸ Ovaj *Tefsīr* je doživio mnogo izdanja. Mi smo koristili izdanje Dār Ṭayyiba štampano u osam svezaka, 1999. god., bez mjesta izdanja, a obradu je izvršio Sāmī as-Salāma.

1. Razlozi citiranja kira'eta

Ibn Kesīr je koristio *kira'ete* kao jedan od izvora tumačenja Kur'ana, jer se autentični *kira'eti* tretiraju kao kur'anski tekst u onoj mjeri u kojoj su prisutni u samom *tilāvetu*.⁹ Citiranjem *kira'eta* Ibn Kesīr je želio dodatno pojasniti značenje ajeta, prepuštajući se povremeno i samoj argumentaciji *kira'eta*, pogotovo onih koji imaju snažan utjecaj na značenje tematskog ajeta, rečenice ili sintagme. Razlozi citiranja *kira'eta* razlikuju se od ajeta do ajeta, a vidljivo je da ih diktira trenutačni tefsirski kontekst. Citiranjem *kira'eta* Ibn Kesīr ponekad dokazuje utemeljenost određenog jezičkog stajališta ili, pak, ispravnost evidentirane hadiske predaje nastojeći da potvrditi predloženo značenje tematskog ajeta. Evo nekoliko primjera:

وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَرِزْقٍ وَرَحِيلٍ

...*i bašča ima lozom zasađenih, i njivā, i palmi...* (Er-Ra'd, 4)

Komentirajući citiranu kur'ansku rečenicu Ibn Kesīr kaže: "Riječi رِزْقٍ i رَحِيلٍ mogu se vezivati za riječ وَجَنَّاتٍ pa će biti u nominativu, ili se mogu vezivati za riječ أَعْنَابٍ kada prelaze u genitiv (Ibnul-Ġazari, *An-Našr*, bez god. izdanja: 2/297). Zbog toga su kira'etski imami primjenjivali i jednu i drugu varijantu." (Ibn Kesīr, 1999: 4/431). Prijevod je citiran prema varijanti vezivanja u nominativu. Prema varijanti vezivanja u genitivu značenje rečenice bi bilo "*i bašča ima lozom zasađenih, i žitaricama, i palmama...*"

Objašnjavajući osnovu riječi الله Ibn Kesīr kaže: Osnova tog imena riječ إله – *hemze* je izostavljeno, a prvi *lām* je asimiliran u drugi, kao što je slučaj u ajetu لَكِنَّا هُوَ اللهُ رَبِّي (El-Kehf, 38): u osnovi لَكِنَّا su riječi أَنَا لَكِن أَنَا, kako ih je čitao Al-Ĥasan (Ibn Kesīr, 1999: 1/123).

Sličan primjer nalazimo u komentaru ajeta:

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يُكَادُ يُبِينُ

...*I zar nisam ja bolji od ovog bijednika koji jedva umije da govori?* (Ez-Zuhruf, 52) – gdje kaže: „Prenosi se od nekih gramatičara iz Basre da أم ovdje ima značenje بَلْ, što potvrđuje predaja Al-Farrā'a u kojoj navodi da su neke karije tu riječ čitali: أَمَا

⁹ *Tilāvet* je stručni termin kojim se u kira'etskoj i tedžvidskoj nauci označava čitanje Kur'ana. To čitanje može biti iz Mushafa ili napamet, može biti ritamsko ili melodično (tengim), može se, također, realizirati naglas ili u sebi.

أنا“ (Ibn Kesīr, 1999: 7/231; Vidjeti također: Al-Farrā', bez. god. izdanja: 3/35)

2. Ibn Kesīrovi termini prilikom navođenja kira'eta

Raznovrsni su termini koje Ibn Kesīr upotrebljava u svome *Tefsiru* prilikom navođenja *kira'eta*. Teško je tačno odrediti kriterije upotrebe tih termina, osim onih koji su opće poznati u kira'etskoj teoriji. Mnogo je primjera koji se mogu prezentirati, a mi izdvajamo sljedeće:

- رُوِيَ – „Preneseno je...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/123);
- رَوَى الْحَاكِمُ – „Prenosi Ḥākim...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/688);
- قَرَأَ بَعْضُ الْقُرَّاءِ – „Neke kārīje su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/133);
- وَقَرَأَ بَعْضُهُمْ – „Neki su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/127);
- وَقَرَأَ بَعْضُ السَّلَفِ – „Neki prethodnici su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/446);
- وَقَرَأَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ – „Stanovnici Medine su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 3/133);
- وَقَرَأَ آخَرُونَ – „A drugi su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/133);
- وَمِنْ الْقُرَّاءِ مَنْ قَرَأَ – „Ima kārīja koji su čitali...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/177);
- وَفِي قِرَاءَةٍ – „U nekom *kira'etu* stoji“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/400);
- قُرئَ عَلَى وَجْهَيْنِ – „Čitano je na dva načina“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/376);
- عَلَى قِرَاءَةٍ – „Prema *kira'etu*...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/124);
- وَالظَّاهِرُ عَلَى قِرَاءَةٍ – „Ono što je očito u *kira'etu*...“ (Ibn Kesīr, 1999: 6/242);
- وَعَلَى هَذَا جَاءَ قِرَاءَةُ بَعْضِ أَهْلِ الْأَمْصَارِ – „Shodno tome, evidentiran je *kira'et* u nekim krajevima...“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/324);
- وَقَدْ اِخْتَلَفَ الْقُرَّاءُ فِي هَذَا الْحَرْفِ – „Kārīje su različito čitali ovu riječ...“ (Ibn Kesīr, 1999: 3/133).

Ibn Kesīr je u mnogim primjerima koristio kira'etske termine koje su koristili brojni mufessiri i kira'etski stručnjaci, nekada sa istim, a nekada sa nešto drugačijim pojmovnim određenjem. Ti

termini se uglavnom odnose na *mutevātir* (autentične) *kira'ete*, bez obzira da li je riječ o *kira'etima* deset, sedam ili nekoliko imama.

Naprimjer, u komentaru ajeta *وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا (El-Mu'minun, 60)* – Ibn Kesīr koristi termin *el-džumhūr* (većina) kako bi označio *mutevātir kira'et* svih deset imama. On kaže: „Značenje ajeta shodno prvom *kira'etu*, a riječ je o *kira'etu* većine imama, sedmerice i ostalih, čini se očitijim...“ Drugi *kira'et* *وَالَّذِينَ يَأْتُونَ* prenosi se od Ā'īše, r.a. (Ibn Kesīr, 1999: 5/481).

Međutim, u komentaru ajeta *وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ (Sād, 3)* – on kaže: „Većina imama su čitali riječ *حِينَ* u akuzativu“, označavajući terminom *el-džumhūr* većinu imama koji prenose *mutevātir kira'ete*. (Ibn Kesīr, 1999: 7/52)

Ibn Kesīr ponekad koristi termine koji se podudaraju s terminom *el-džumhūr*, kao što su termini: *el-mešhūr* (poznat), *el-ekter* (većina), *el-džemī'* (svi) i dr. Na primjer, komentirajući *kira'ete* u 129. ajetu sure Eš-Šu'arā', on kaže: „Neki su čitali *كَأَنَّكُمْ خَالِدُونَ*, za razliku od *poznatog kira'eta* *تَخَلَّدُونَ*“, ukazujući terminom *el-mešhūr* na *mutevātir kira'et*. (Ibn Kesīr, 1999: 6/153)

Sličan je primjer u komentaru 5. ajeta sure Merjem, gdje kaže: „Većina (والأكثر) je čitala riječ *مَوَالِي* u akuzativu, s *fethom* na harfu *ي*, tretirajući tu riječ kao glagolski objekat“ (Ibn Kesīr, 1999: 5/212). Primijetno je kako se upotrijebljeni termin *el-ekter* podudara s terminom *el-džumhūr*.

3. Karakteristike citiranih *kira'eta*

Ibn Kesīr ne spada među komentatore Kur'ana koji su učestalo citirali *kira'ete*, što i sam potvrđuje u jednoj od svojih izjava. Pojašnjavajući imena meleka *مِيكَال* i *جَبْرِيَل* (El-Bekare, 98) on kaže: „Imena *جَبْرِيَل* i *مِيكَال* su različito artikulirana u *kira'etima* i arapskim dijalektima. Budući da se time bavi *kira'etska* i jezička literatura, mi nećemo stranice našeg *Tefsira* puniti tom vrstom informacija, izuzev onoga što je potrebno da bi se pojasnilo značenje ili šeriatski propis.“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/343) Prema nekim evidencijama, Ibn Kesīr je u svome *Tefsiru* na dvjesto osamdeset mjesta citirao *kira'ete*, na sto dvadeset pet mjesta *mutevātir kira'ete* i na sto pedeset pet mjesta *šāzz* (neautentične) *kira'ete*. Rijetko je citirao samo *šāzz kira'ete*, kao, npr., u komentaru 9. ajeta sure El-Humeze, gdje kaže: „Prenosi Qatāda da je Abdullāh b. Mas'ūd

čitao بِعَمَدٍ مُمَدَّةٍ“ (Ibn Kesīr, 1999: 4/586) – ne spominjući *mutevātir kira'et* Šu'be, Ḥamze i Al-Kisā'ija فِي عُمْدٍ مُمَدَّةٍ. Treba kazati da Ibn Kesīr ne citira sve evidentirane *kira'ete* u tematiziranim riječima ili ajetima, već samo one koji su mu potrebni u rasvjetljavanju značenja ili propisa. U izuzetno rijetkim slučajevima navodi sve postojeće *kira'ete*, kao, npr., u komentaru 4. ajeta sure El-Fātiha, gdje navodi sve *kira'ete* evidentirane u riječi مَلِك (Ibn Kesīr, 1999: 1/133). Međutim, kada su u pitanju kira'etske razlike zasnovane na utvrđenim tedžvidsko-metodološkim principima, kao što su, npr., primjena *idgāma*, *imāle*, artikulacija *hemzeta* i sl., Ibn Kesīr ih ne spominje jer ne posjeduju tefsirsku upotrebljivost. Komentirajući suru Ed-Duhā ipak se osvrnuo na nekoliko predaja u vezi s učenjem *tekbīra*,¹⁰ odnosno uvjetima i načinima izgovora *tekbīra*, zaključujući svoju opservaciju riječima: „Takva praksa se zasniva na predaji čija se validnost ne može u potpunosti dokazati, a ni osporiti. A Allah najbolje zna.“ (Ibn Kesīr, 1999: 8/423)

4. Navođenje sličnih kira'eta iz različitih sura

Slijedeći metodološki koncept u svojim komentarima Ibn Kesīr ne objedinjuje slične *kira'ete* iz različitih ajeta ili sura na jednom mjestu niti ukazuje na njihovo postojanje, izuzev u nekoliko slučajeva. Na primjer, u komentaru 83. ajeta sure El-En'ām نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ – on kaže: „Spomenuta rečenica čitana je u genitivnoj vezi (دَرَجَاتٍ مِّنْ) ili bez genitivne veze (دَرَجَاتٍ مِّنْ), kao što je u suri Jūsuf“.¹¹ (Ibn Kesīr, 1999: 3/296)

Sličan primjer nalazimo u komentaru 151. ajeta sure El-En'ām وَالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا – gdje kaže: „To znači da vam On propisuje i naređuje da roditeljima dobročinstvo činite (أَوْصَاكُمْ وَأَمْرَكُمْ بِالْوَالِدِينَ (إِحْسَانًا), kao kada kaže Uzvišeni: *I tvoj Gospodar naređuje da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite* (وَقَضَىٰ رَبُّكَ)¹² pa su neki čitali: وَالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا

¹⁰ *Tekbīr* je termin kojim se označava izgovaranje rečenice اللهُ أَكْبَرُ (Allah je najveći!) u njenim različitim formulacijama. U tradiciji učenja Kur'ana *tekbīr* se izgovara prilikom završavanja kur'anske hatme na završecima sura iz posljednjeg džuza, počevši od sure Ed-Duhā pa sve do sure En-Nās.

¹¹ Jūsuf, 76. Spomenutu rečenicu su karije iz Kūfe čitali bez genitivne veze zadržavajući *tenvīn* u riječi دَرَجَاتٍ. Vidi: Ibnul-Ġazari, *an-Našr*, bez. god. izdanja: 2/260.

¹² El-Isrā, 23.

إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (Ibn Ḥālawayh, bez. god. izdanja: str. 80) – *I tvoj Gospodar propisuje da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite.*“ (Ibn Kesīr, 1999: 3/361)

5. Kira’eti – tefsirske interpolacije

Među *kira’etima* koje je Ibn Kesīr koristio u svojim komentarima Kur’ana nalaze se i interpolirani *kira’eti*. Riječ je o *kira’etima* koji se u kur’anskoj znanstvenoj literaturi više tretiraju kao koncizna tefsirska pojašnjenja, opaske ili napomene pojedinih ashaba, nego kao primjenjene tilavetske forme¹³. I sam Ibn Kesīr prilikom navođenja te vrste *kira’eta* napominje svoje čitateljstvo da su u pitanju interpolirani *kira’eti* s tefsirskim intencijama. Na primjer, u komentaru 7. ajeta sure El-Fātiha, on navodi *kira’et* ‘Umera b. al-Ḥaṭṭāba *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّينَ* – da bi poslije toga konstatirao: „Taj *kira’et* treba posmatrati kao njegovu tefsirsku opasku.“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/141) Sličan primjer nalazimo u komentaru 45. ajeta sure Ez-Zuhruf, gdje poslije navođenja *kira’eta* Ibn Mas‘ūda *وَاسْأَلِ الَّذِينَ أُرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ رُسُلْنَا* – iznosi svoje zapažanje: „Čini se da je ovo tefsir, a ne *tilāvet*. A Allah najbolje zna!“ (Ibn Kesīr, 1999: 7/230)

6. Kira’eti pripisani ashabima

U svojim komentarima Ibn Kesīr često navodi *kira’ete* koji se pripisuju ashabima i tabi’inima, mada ti *kira’eti* nisu usklađeni s kur’anskim pravopisom, što je jedan od preduvjeta za prihvaćanje validnosti bilo kojeg *kira’eta*. Stoga se takvi *kira’eti* koriste samo u tefsirske svrhe kao prilog pojašnjenju značenja ili kao dodatni argument za preferiranje određenog pravnog stajališta. Najviše citiranih *kira’eta* iz spomenute kategorije pripisuje se Ibn Mas‘ūdu, zatim Abdullahu b. Abbāsu i ‘Ubejj b. Ka‘bu.

Na primjer, u komentaru 63. ajeta sure El-Kehf *وَمَا أُنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ* – Ibn Kesīr kaže: „Qatāde prenosi da je Ibn Mas‘ūd taj ajet čitao na sljedeći način: *وَمَا أُنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ*“ (Ibn Kesīr, 1999: 5/175) – što očitno odudara od mushafskog pravopisa.

¹³ Pod tilavetskim formama se misli na riječi koje se, shodno *kira’etskim* predajama, različito izgovaraju prilikom učenja Kur’ana.

Još je upečatljiviji primjer u komentaru 15. ajeta sure Tāhā إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادٌ أُخْفِيهَا – gdje nalazimo sljedeći navod: „Aḏ-Ḍaḥḥāk prenosi da je Ibn Abbās čitao spomenuti ajet أَكَادٌ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي, dok je u Ibn Mas‘ūdovom *kira'etu* (Vidjeti: Ibn Ḥālawayh, bez. god. izdanja: str. 91) evidentirana varijanta إِنِّي أَكَادٌ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي (Ibn Kesīr, 1999: 5/277)

7. Kira'eti citirani sa senedima

Budući da se Ibn Kesīr u svome tefsirskom konceptu kontinuirano oslanja na hadiske (الأحاديث) i tradicijske predaje (الأثر) bazirane na *senedima*, takvo opredjeljenje je, bez sumnje, utjecalo na slijedenje iste prakse i prilikom citiranja *kira'eta*. Značajnom broju *kira'eta* pridruženi su prenosioci iz *seneda* koji sežu do ashaba ili tabi'ina. U nekim slučajevima citirani *kira'eti* su evidentirani u dvije najpouzdanije hadiske zbirke, *Buharijevom* i *Muslimovom Sahīhu*, kao i u drugim hadiskim zbirkama, što očitava težnju autora da iskoristi što više tradicijskih predaja iz domena *kira'eta* zbog njihove tijesne povezanosti s tefsirrom.

Komentirajući značenje riječi دَكَا u 143. ajetu sure El-E'rafَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَا – on kaže: „Ovaj *kira'et* su primjenjivali neki učaci,¹⁴ (...) potvrđuje ga Poslanikov, s.a.v.s., hadis koji prenosi Ibn Mardawajh“, zatim je citirao taj hadis navodeći njegov *sened*. (Ibn Kesīr, 1999: 3/471)

Pojašnjavajući sintagmu فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ u 15. ajetu sure El-Kamer, Ibn Kesīr je citirao predaju od imama Ahmeda sa *senedom* do Ibn Mas‘ūda koji kaže: „Poslanik, s.a.v.s., me poučio da čitam مُدَكِّرٍ“. Upita neko: „O, Ebū Abdurrahmān, مُدَكِّرٍ ili مُدَكِّرٍ?“ „Poslanik, s.a.v.s., me poučio da čitam مُدَكِّرٍ“, odgovori Ibn Mes‘ūd (Aḥmed, bez. god. izdanja: 6/298). Ibn Kesīr je zatim citirao nekoliko *seneda* do Ibn Mes‘ūda koje bilježi Buhārija. (Ibn Kesīr, 1999: 7/477)

8. Kritički osvrt na kira'etske predaje

Ibn Kesīr se u svojim komentarima kritički odnosio prema nekim kira'etskim predajama ukazujući na njihovu slabost ili

¹⁴ Autor misli na *kira'et* Hamze i El-Kisā'ija sa dužinom poslije *kāfa* i *hemzetom* (دَكَا). Vidi: Ibnul-Ġazari, *An-Našr*, nav. djelo, 2/271.

ispravnost referirajući svoje stavove na ocjene i mišljenja priznatih znanstvenih autoriteta. Na primjer, u komentaru 45. ajeta sure El-Mā'ide (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ) navodi predaju imama Ahmeda od Enesa b. Mālika da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., čitao riječ *النَّفْس* u akuzativu, a riječ *والعين* u nominativu¹⁵ ocjenjujući tu predaju sljedećim riječima: „Tako Bilježi Ebu Davūd,¹⁶ Et-Tirmizi¹⁷ i Hākim u svome *Mustedreku*.¹⁸ Et-Tirmizi hadis ocjenjuje kao „solidan“ (حسن غريب), dok El-Buhāri ističe da hadis prenosi jedino Ibnul-Mubārek. (Ibn Kesīr, 1999: 3/121)

Također, u komentaru 82. ajeta sure el-Vāki'a (وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ وَأَنْتُمْ تُكذِّبُونَ) navodi rivajet koji bilježi Ibn Džerīr u svome *Tefsīru* (Eṭ-Ṭaberi, 2001: 22/370.) da je Ibn Abbās čitao *أَنْتُمْ تُكذِّبُونَ* – koji zatim ocjenjuje riječima: „Ovo je ispravan *sened* do Ibn Abbāsa.“ (Ibn Kesīr, 1999: 7/546)

Primjetno je da Ibn Kesīr citira *kira'ete* sa *senedima*, pa makar bili u zbirkama Buhārije, Muslima i drugim hadiskim izvorima, želeći potvrditi pouzdanost predaje koja se pripisuje određenom kariji, bez obzira da li su u pitanju autentični ili neautentični *kira'eti*. Jasno je da Ibn Kesīr u pristupu autentičnim *kira'etima* poštuje opće prihvaćene kriterije poput većine islamskih učenjaka.

9. Preciziranje *kira'etskih* formi

Pažljivim praćenjem *kira'eta* koje je Ibn Kesīr uvrstio u svoj *Tefsīr* može se uočiti da su forme tih *kira'eta* precizirane kratkim opisom izgovora, pravopisnom formom ili na neki drugi način. U komentaru 4. ajeta sure el-Fātiha (مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) nalazimo sljedeće objašnjenje: „Nāfi‘ je potpuno izgovarao *kesru* na *kāfu* čitajući *مَلِكِي* يوم الدين.“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/133) Vidimo da je *kira'et* *مَلِكِ* precizirao opisom načina izgovora kao i pravopisnom formom umetanjem harfa *ى* poslije *kāfa*. Slično je postupio u komentaru 61. ajeta sure El-Bekare (الْمُهَيْبُوا مِصْرًا) kada je precizirao *kira'et* *مِصْرًا* pravopisnom formom i njenim opisom: „Eto, tako se izgovara, s

¹⁵ Riječ je o El-Kisā'ijevom *kira'etu*. Vidi: Ibnul-Ġazari, *An-Našr*, nav. djelo, 2/254.

¹⁶ *Sunan Ebi Dāwūd*, 2009: 6/104-105, br. hadisa: 3976 i 3977.

¹⁷ *Sunan at-Tirmizi*, 1996: 5/49, br. hadisa: 2929.

¹⁸ *Al-Mustadrak*, 2002: 2/257-258, br. hadisa 2927.

tenvīnom i potpunom deklinacijom, pa se u Osmānovim oficijelnim mushafima piše s *elifom*.“ (Ibn Kesīr, 1999: 1/281)

Preciziranje određene kira'etske forme Ibn Kesīr je ponekad vršio koristeći slične riječi. Naprimjer, u komentaru 41. ajeta sure el-Hidžr (هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ) objašnjavajući izgovor riječi *'alijjun* kaže: „Qajs b. 'Ubbād je čitao عَلَيَّ kao što se izgovara u ajetu وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ – tj. s *kesrom* na *lāmu* i *tenvīnom* na harfu *jā* u nominativu. (Ibn Kesīr, 1999: 4/535)

Fiksiranje vokala u pojedinim kira'etima Ibn Kesīr je ponekad vršio i putem njihove jezičke argumentacije, kao, npr., u komentaru 6. ajeta sure Es-Sāffāt (بِرِزْقِ الْكُؤَافِ) gdje nalazimo sljedeće pojašnjenje: „Ta sintagma je čitana u vidu genitivne veze ili priloške odredbe za način (البدل).“ (Ibn Kesīr, 1999: 7/6) Genitivna veza znači izgovor riječi بِرِزْقِ bez *tenvīna*, dok priloška odredba za način iziskuje upotrebu *tenvīna*. Kira'et s *tenvīnom* su primjenjivali Hafs, Hamza i Šu'be, s tim što je Šu'be riječ الْكُؤَافِ čitao u akuzativu, s *fethom* na *kāfu*. (Ibnul-Džezeri, *En-Nešr*, bez god. izdanja: 2/356)

Zaključak

Ibn Kesīrov komentar Kur'ana *Tafsīr al-Qur'an al-'Azīm* smatra se jednim od najznačajnijih tradicionalnih tefsirskih djela. Zahvaljujući svom jezičkom stilu, metodološkom konceptu, informativnosti te raznovrsnosti ponudjenog sadržaja bio je tokom povijesti u žiži interesovanja velikog broja učenjaka i istraživača. Ibn Kesīrov *Tefsīr* je proučavan, tretiran, analiziran i obrađivan s različitih aspekata: jezičkog, terminološkog, predajnog, pravnog itd., o čemu svjedoče brojna djela i publikacije. Poput mnogih drugih klasičnih komentara Kur'ana, i ovaj *Komentar* razmatra značenje kur'anskog teksta korištenjem kiraetskih predaja i citata, što je veoma značajna tefsirska osobenost, pogotovo ako se ima u vidu da autentični *kira'eti* fungiraju kao kur'anski tekst u onoj mjeri u kojoj su prisutni u samom *tilāvetu*. Citiranjem *kira'eta* Ibn Kesīr dodatno otkriva, pojašnjava i argumentira značenje kur'anskih riječi, rečenica ili sintagmi. Razlozi citiranja *kira'eta* razlikuju se od ajeta do ajeta, a vidljivo je da ih diktira trenutni tefsirski kontekst. Citiranjem *kira'eta* Ibn Kesīr ponekad dokazuje utemeljenost određenog jezičkog stajališta ili, pak, ispravnost

evidentirane hadiske predaje nastojeći da potvrditi predloženo značenje tematskog ajeta. Ibn Kesīr upotrebljava raznovrsnu terminologiju u svome *Tefsiru* prilikom navođenja *kira'eta*, ali je teško ustanoviti kriterije upotrebe tih termina, osim onih čija je upotreba raširena u kira'etskoj nauci. Među citiranim *kira'etima* naći ćemo *kira'ete* koji su nastali kao tefsirska pojašnjenja i napomene, zatim *kira'ete* koji su u koliziji sa kur'anskim pravopisom, a pripisuju se ashabima ili tab'inima, kao i *kira'ete* citirane sa *senedima* s ciljem da se istakne njihova predajna validnost. Tamo gdje je bilo neophodno, Ibn Kesīr se kritički odnosio prema kira'etskim predajama ukazujući na njihovu slabost ili ispravnost referirajući svoje stavove na ocjene i mišljenja priznatih znanstvenih autoriteta, dok je kira'etske forme nastojao precizirati kratkim opisom izgovora, pravopisnom prezentacijom ili upotrebom sličnih riječi.

Literatura

- Abū Dāwūd, S. I. (2009.). *Sunan Abī Dāwūd*. Damask: Dār ar-risāle al-'ilmiyya.
- Aḥmad, I. Ḥ. (n. d.). *Musnad al-imām Aḥmad b. al-Ḥanbal*. Bejrut: Mu'assasa ar-risāla.
- Ad-Dahabī, Š. M. (1377. h.g.). *Tadkira al-ḥuffāz*. Hajdarabad: Dā'ira al-m'ārif al-'uṭmāniyya.
- Ad-Dahabī, Š. M. (1048. h.g.) *Mu'ğam al-muḥtaṣa*. (n. m.): Maktaba aṣ-Šiddīq.
- Al-Ḥākim, A. M. (2002.). *Al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*. Bejrut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.
- At-Tirmidī, A. M. (1996.). *Sunan at-Tirmidī*. Bejrut: Dār al-garb al-'islāmiyy.
- Aṭ-Ṭabari, M. I. (2001.) *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wīli 'āyi al-Qur'an*. Kairo: Dār al-ḥiğr.
- Ibn Kaṭīr, I. A. (1986.) *Al-Bidāya wa an-nihāya*. Bejrut: Dār al-fikr.
- Ibn Kaṭīr, I. A. (1999.). *Tafsīr al-Qur'an al-'aẓīm*. (n. m.). Maktaba aṭ-Ṭayyiba.
- Ibn Ḥağar, A. (n. d.). *Addurarul-kāmina*. Hajdarabad: Dā'ira al-m'ārif al-'uṭmāniyya.
- Ibnul-Ġazari, A. M. *An-Našr fil-qirā'āt al-'ašr*. (n. d.). Bejrut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.

Al-Farrā', Y. I. A. (n. d.). *Ma'āni al-Qur'an*. Kairo: Ad-Dār al-maṣriyya lit-ta'līf.

Ibn Ḥālawayh, A. Ḥ. (n. d.). *Muḥtaṣar fī šawādd al-Qur'an*, Kairo: Maktaba al-Mutanabbi.

CLASSES APPROACH TO QIRA'AT IN IBN KESIR'S TAFSIR

Dževad Šošić, PhD

Abstract

This paper discusses Ibn Kesir's approach to Qira'at in Tafsir al-Qur'an al-Azim. In addition to the author's biography in the introductory part, we emphasized the scientific significance of Ibn Kesir's Tafsir, the status it has among classical tafsir works, as well as its presence in the local tradition of interpreting the Qur'an. In the main part of the paper, Ibn Kesir's concept of recording Qira'at is displayed, the reasons for their citing are explained as well as the terms used while classifying Qira'at, and his critical stances towards specific Qira'at forms are presented. Moreover, we shed light on the author's concept of spelling and semantic delimitation of Qira'at, and on the identification of Qira'at tradition with respect to the authorities who popularized them starting from the age of the Companions until the appearance of the first written works in this field.

Keywords: the Qur'an, tafsir, Qira'at, interpretation, Ibn Kesir, imams, ravi, mushaf.

أ.د. جواد شوشنتش – كلية الدراسات الإسلامية – جامعة سراييفو

المنهجية في تناول القراءات القرآنية في تفسير القرآن العظيم لابن كثير

الملخص

يقدم هذا البحث منهجية ابن كثير في تناوله للقراءات القرآنية في تفسير القرآن العظيم. وقد قدم في تمهيد البحث سيرة المؤلف، ومكانة تفسير ابن كثير والأهمية العلمية التي يتمتع بها بين إنجازات التفسير التراثية الكلاسيكية، وكذلك حضوره في التراث المحلي لتفسير القرآن الكريم. يقدم الجزء الرئيسي من البحث منهجية ابن كثير في تسجيل القراءات القرآنية، ويشرح أسباب الاستشهاد بها، وكذلك المصطلحات المستخدمة في تصنيف القراءات القرآنية، ويعرض آراءه النقدية في بعض القراءات، وقدمت منهجية المؤلف في الإملاء والاختلاف الدلالي للقراءات القرآنية ثم أشيرت إلى الروايات غير المدونة من حيث أصحاب المصادر والمراجع التي قامت بتعميمها، بدءًا من زمن الصحابة وحتى إنشاء الأعمال المكتوبة الأولى في هذا المجال.

الكلمات الأساسية: القرآن، التفسير، القراءات القرآنية، ابن كثير، الأئمة، الرواة، المصحف.